

Марія Васильченко

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНЦІВ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

Громадська діяльність українців Чехословаччини після Другої світової війни не мала простору діяльності, як це було у міжвоєнний період. Після вступу до Праги Радянської армії частина місцевих українських установ були ліквідовані. Ті діячі української культури, які не встигли (або не захотіли) емігрувати на Захід, були насильно депортовані до Радянського Союзу, де їх засудили, або без суду заслали в Сибір. Між ними був і останній ректор УВУ та Президент Карпатської України професор Августин Волошин, який помер у 1946 р. в одній із московських в'язниць. Комуністична влада Чехословаччини не допускала існування чи створення нових українських організацій у Празі та інших недавніх центрах скупчення українських політичних емігрантів. На тлі такого ставлення до української діаспори у Чехословаччині істотно вирізнялась Пряшівщина, де ставлення щодо економічного, культурного й національного піднесення автохтонного українського населення було загалом позитивним. Власне, становище українського населення Чехословаччини після 1945 року діаметрально відрізнялось від стану у домюнхенській республіці.

Метою даної статті є проаналізувати діяльність українських громадських організацій на території Чехословаччини, зокрема Пряшівщини, і прослідкувати напрямки їхньої діяльності та взаємозв'язки з чехословацьким урядом.

Коли в 1944 році розпочався наступ радянської армії, Чехословаччина, зокрема її східний регіон – Пряшівщина, опинилася в нових політичних та економічних умовах. На звільненій від німецьких військ території утворювалися українські національні комітети в Нижній і Вижній Яблінці, Телелівцях, Зубному, Нехваль-Полянці. Ці комітети, які склалися з селян і робітників, домагалися національної рівноправності для українського населення Пряшівщини. Коли в лютому 1945 року відбулася обласна конференція Комуні-

стичної Ради Чехословаччини в Кошицях, вона підтримала вимоги українців [9; 14]. Депутат Національної Ради ЧСР Густав Гусак говорив, що Чехословаччина повинна стати слов'янською державою трьох братніх народів – чехів, словаків і карпатських українців [1; 28].

У цей час, у загальних настроях українців в Чехословаччині, зокрема Пряшівщини, домінували прагнення до взаємозв'язку з Україною та рідним народом, що й зумовлювало їх значну громадсько-політичну активність.

Доказом нового становища українців у Чехословаччині стало виникнення Української Народної Ради Пряшівщини (далі УНРП), з діяльністю якої тісно пов'язаний розвиток українського національного питання у 1945-1946 роках. Спочатку УНРП орієнтувалася на вирішення долі українців Пряшівщини в рамках всього Закарпаття (приєднання до УРСР), пізніше погодилася з приналежністю краю до Чехословаччини, в рамках якої намагалася боронити інтереси української меншості. Намагання УНРП визначити законом її статут як національно-політичного представницького органу та здобути національно-культурну автономію не були вдалими. Проте УНРП була визнана де факто центральним урядом у Празі та Словацькою Національною Радою (далі СНР). УНРП проводила з'їзди; її діяльністю керувала президія, у складі якої були секції, а по округах діяли окружні комітети, вона також координувала масову освітню діяльність на місцях. Головою УНРП було обрано В. Карамана, генеральним секретарем І. Рогаль-Ількова. Відомими діячами були В. Капішовський, П. Бабей, П. Жидовський, Д. Ройкович, С. Бунганич.

По суті, Українська Народна Рада Пряшівщини виступала як національна і культурна репрезентація. Вона складалася з представників Комуністичної партії Словаччини, Демократичної партії та безпартійних. Вже на першому етапі розвитку, УНРП кооптувала по 5 своїх членів у депутати до Словацької Народної Ради у Братиславі та тимчасових національних зборах у Празі [7; 18]. З 18 березня 1945 року була розпочата робота друкованого органу УНРП – газети «Пряшевщина». Всупереч технічним і кадровим труднощам, вона друкувалась на 4 сторінках формату А-4. Редакція та адміністрація газети працювала в Пряшеві по вулиці Й. В. Сталіна (нині Словацької Республіки Рад) № 66. Вже у першому році видання газети, її виконавчим редактором став Федір Лазорик, проте лише в останньому річнику його наведено як головного редактора (хоча й практично, він був ним вже з 1 квітня 1945 року). Хоча УНРП і включила до своєї назви слово «українська», але дуже

скоро відступила від послідовного дотримувannya змісту цього слова, таким чином «Пряшевщина» почала виходити російською мовою. Проте, у квітні 1945 року почали з'являтися матеріали українською мовою – журналістські статті Ф. Лазарика, який був прихильником української мови і хотів у двомовній «Пряшевщині» в «підвищеній мірі» друкувати матеріали українською мовою. Однак, прагнення журналіста не знайшли палкої підтримки, тому що більшість представників УНРП були орієнтовані на російську мову [12;3].

З самого початку свого створення, Українська Народна Рада Пряшівщини намагалась вирішити українське питання в Чехословаччині шляхом возз'єднання україномовних північно-східних районів Словаччини з Закарпатською Україною в складі УРСР. В зв'язку із цим, голові Ради Міністрів УРСР була надіслана телеграма відповідного змісту. Однак, коли Київ проігнорував прагнення українців Словаччини і не відповів на висловлене прохання, позиції УНРП дещо змінились: стверджуючи приналежність словацьких українців до великого українського народу та схвалюючи рішення Карпатської України щодо возз'єднання з Україною, сама УНРП, однак, висловлюється щодо залишення Пряшівщини в рамках Чехословацької республіки [11;94]. 22-го квітня 1945 року Українською Народною Радою Пряшівщини було підготовлено меморандум, який був надісланий компетентним державним установам Словаччини, зокрема й до Словацької Національної Ради – найвищого словацькому установчого органу в Братиславі.

У цьому меморандумі зазначалося, що УНРП буде з усіх сил підтримувати новий чехословацький уряд і СНР у справі відбудови спільної батьківщини, оскільки вірить, що цим допоможе своєму народові. Крім того, висловлено бажання УНРП співпрацювати з урядом та СНР у вирішенні всіх політичних і культурних питань, які торкаються українського населення Словаччини. Погодившись із Кошицькою урядовою програмою, УНРП від імені українського населення пред'явила Словацькій Національній Раді такі вимоги:

1. Пропорційне представництво українців у Словацькій Національній Раді.

2. Пропорційне представництво українців в центральних державних органах, в судах та інших інституціях державного управління, особливо в округах з українським населенням. Надання можливості утворювати при центральних державних органах, а також структурних одиницях СНР, в залежності від потреби, окремі відділення.

3. В округах з українським населенням в потрібній кількості відновити українські і російські школи всіх типів.

4. Уможливлення українцям налагодження якнайширших зв'язків з Україною, зокрема, із Закарпатською Україною і направлення українських студентів на навчання до УРСР [9; 15].

На розгляді меморандуму, який відбувся у СНР 26 травня 1946 року, йому було надано загалом позитивну оцінку. Зокрема, у відповіді на меморандум, яка була надіслана за підписом Густава Гусака, зазначалось: «З великою радістю і щирим зацікавленням слідкуємо за історично ще не завершеним об'єднуючим процесом другого найбільшого слов'янського народу – українського... У словацькому і чехословацькому державному ставленні до українського населення раз назавжди повинно зникнути яке-небудь шовіністичне і фашистське прагнення, щоб денационалізувати українців або перешкодити плеканню української національної свідомості серед українського населення Словаччини» [11; 94].

Також у протоколі пленарного засідання СНР від 26 травня 1945 року зазначалося, що «Словацькій Національній Раді завжди залежить на тому, аби ставлення словацького народу до українців було якнайщирішим. Щоб ні в одному українському серці не мала місця гіркота кривд, заподіяних українцям» [9; 16].

В цілому, за результатами розгляду меморандуму УНРП, Словацька Народна Рада до вимог УНРП схвалила такі рішення:

1. В СНР має бути забезпечено для українців, що живуть в Словаччині, відповідне число місць для представників, делегованих УНРП.

2. СНР доброзичливо ставитиметься до тих, що бажають вступити на державну чи публічну службу незважаючи на їх українську національну приналежність.

3. У спеціально уповноваженому урядовому органі з питань шкільництва й виховання буде створено українське відділення.

Слід додати, що розгляду питанню способів і форм розв'язання питань шкільництва і виховання СНР було приділено особливу увагу. Так, наприкінці відповіді на меморандум УНРП зазначалося: «Відкидаємо дотеперішню національну політику в шкільних справах, яка вела до денационалізації українсько-русинського населення Словаччини ...» [11; 95].

Як бачимо, не зважаючи на доволі різкий характер звернення і вимог УНРП вони, в цілому, одержали схвальну реакцію з боку СНР. Однак, у контексті тогочасної громадсько-політичної ситуації

та з огляду на подальшу зміну відношення щодо українського питання у Словаччині, вважаємо, що надання політичною верхівкою Словаччини позитивної відповіді на вимоги активу української діаспори не слід переоцінювати. Оцінюючи такий акт керівного органу Словаччини, на нашу думку, слід погодитись із поглядами окремих дослідників, які вказують, що такий «позитив» аж ніяк не свідчить про дійсне прийняття зазначених вимог. Так, В.Шандор зазначає, що згадані гарантії культурних і національних прав СНР для русинів-українців Пряшівщини потрібно розуміти лише як «свідectво доби після руїни Другої світової війни», а також як побоювання, що Пряшівщина може висловитися за приєднання до України, як це сталося з Карпатською Україною [11;95]. Інший дослідник – М.Марунчак, досліджуючи життя українців в Чехословаччині в контексті даної проблеми зазначає, що СНР насправді не акцептувала вимог УНРП, а протягом тривалого часу лише їх толерувала [9;16]. На підтвердження цієї позиції свідчить той факт, що неодноразові спроби втілити висловлене на III з'їзді УНРП (1948 рік) гасло – «Домагаймося узаконення цієї Ради і в новій конституції ЧСР» так і не мали успіху, так само як і боротьба УНРП за культурно-національну автономію українців у Словаччині [4;5].

Аналізуючи діяльність УНРП у цей період, в першу чергу, слід відзначити розгорнення широкої високопрогресивної діяльності щодо організації шкільництва та молодіжного життя вцілому, організації охорони здоров'я населення, налагодження після Другої світової війни щоденного економічного та культурного життя краю, в якому проживало українське населення [2;68]. У програму УНРП, ухвалену на її першому з'їзді, була внесена вимога видавати власну пресу, яка буде віддзеркалювати життя українців, його проблеми та інтереси.

УНРП зберігала відносно сильні позиції до 1948 року, а після відходу радянської армії її права стали обмежуватися. Найбільшим ударом була ліквідація відділу українських шкіл та скасування учительської академії. Подальше послаблення до національних рядів українців в цілому та УНРП зокрема, було зумовлено виїздом до УРСР близько 10 тис. так званих оптантів, тобто осіб українського походження, які виявили бажання проживати на території своєї історичної батьківщини. Так, з серпня 1951 року було припинено видавництво газети «Пряшівщина», а вже у грудні 1952 року УНРП самоліквідувалася. Дослідник української діаспори М. Марунчак вважає, що відповідне рішення виніс навіть не Пленум, а лише Президія УНРП і це було зроблено під тиском вимог партійних органів Братів-

слави [9;16]. Щодо причин ліквідації УНРП, В.Шандор припускає, що справжні причини припинення діяльності УНРП ніколи не були публічно оприлюднені. Як головний аргумент дослідник наводить той факт, що УНРП і після перемоги «над реакцією в УРСР у лютому 1948 року» присвоювала собі право захищати інтереси русинів-українців. Тому неможливо, щоб окрім комуністичної партії існувала ще якась інша установа для оборони національних прав [11;95].

Отже, Українська Народна Рада Пряшівщини визнавала себе найвищою і єдиною всенародною представницею українського населення Чехословаччини. Спроби УНРП були спрямовані не лише для створення культурної автономії українсько-руського населення на території Пряшівщини, але також на те, щоб були репрезентатором політичних прав українського населення Чехословаччини.

Із втратою позицій УНРП, на перший план вийшла нова організація із дещо відмінною структурою та завданнями – Культурна спілка українських трудящих (далі КСУТ). Передумови до створення цієї організації виникли ще у 1950 році, однак лише у першій половині 1951 року було організовано підготовчий комітет для заснування КСУТ. Установча конференція КСУТ відбулася у Пряшеві 29-30 травня 1954 року за участю 400 делегатів і гостей від 274 первинних організацій. Конференція обрала перший склад Центрального комітету КСУТ, ухвалила статут, визначила рамки і компетенцію діяльності.

Характеризуючи цю організацію, слід зазначити, що вона мала досить розгалужену структуру. Первинні організації КСУТ могли виникати в селах, школах, заводах, підприємствах, урядах тощо і об'єднувалися вони в окремі комітети тих округів, де компактно проживають русини-українці, а саме: Бардіївський, Гуменський, Меджилабірський, Пряшівський, Свидницький, Старолюбовнянський та міський комітет у Кошицях. З 1974 року діяли також комітети у Бардієві, Гуменному, Меджтлабірцях, Свиднику. З перервами діяли організації КСУТ у Братиславі та Празі. В різний час кількість організацій була від 240 до 280, які нараховували від 6 700 до понад 10 тис. членів. Окрім оплачуваного виконавчого апарату (ОК та ЦК КСУС), усі інші посади були виборними і робота на них здійснювалась на громадських засадах [7;19].

КСУТ розгорнула широку культурно-освітню роботу (особливо із організації художньої народної творчості), заклала основи сьогоднішніх традиційних фестивалів у Свиднику, Меджтлабірцях, Камйонці, Бардієві, Снині, Стащині та ще близько 20 окремих свят куль-

тури і спорту у так званих центральних селах українського регіону.

Крім того, активно розвивалася видавнича справа. Були поширені такі видання як газета «Нове життя», журнал «Дружно вперед», літературні альманахи «Дукля», «Репертуарний збірник», «Наукові записки», серію науково-популярної бібліотеки та ін. В середині 60-х рр. Культурна спілка українських трудящих ЧССР значно активізувала свою діяльність. На сторінках її друкованих органів, серед інших політично загострених проблем ставилися питання становища греко-католицької церкви в Україні, Чехословаччині, інших країнах радянського блоку [5;3]. Також проводилась масова позашкільна робота серед дорослих людей.

У зв'язку з державною перебудовою Чехословацької Республіки, яку з першого січня 1969 року можна вважати дуалістичною державою, українці ЧСР змушені були створити окрему організацію, яка мала назву «Український культурно-освітній Союз» (УКОС). Центром цієї організації стала Прага [9;23].

Починаючи із другої половини 80-х років громадсько-політичне життя українців Чехословаччини значно пожвавилася. Так, наприкінці 1989 року було засновано Громадянський форум українців (ГФУ) у Чехії. Як його програмні цілі було визначено розвиток шкільництва українською мовою, створення мережі гуртків українського мистецтва, художньої самодіяльності, дослідження та збереження місцевих пам'яток української історії та культури, з'ясування долі втрачених архівних і бібліотечних матеріалів, налагодження зв'язків з іншими україно-руси́нськими осередками в ЧСФР, з Україною та українською діаспорою.

У той же час (наприкінці 1989 р.), у Пряшеві було створено Координаційну раду ініціативних груп українців-руси́нів Чехословаччини. Одним з перших кроків її діяльності стало видання відозв до всіх українців, які проживають на території Чехословаччини та про співпрацю з активістами об'єднання Громадянський форум українців для успішного розв'язання поставлених перед країною проблем [6;205].

На подібній платформі стояли й низка інших громадських організацій, які виникли в цей самий період: Спілка українських письменників Словаччини, Асоціація українців Словаччини, Рух на Словаччині, Союз скаутів «Пласт», Союз молоді Карпат, Товариство ім. А.Духновича у Словаччині, Руський клуб у Пряшеві. Ініціативна група «Маковиця» в Кошиці тощо [10;204]. Також, як філії чехословацьких установа, діяли товариства української молоді і товариства жінок.

Таким чином, в результаті позитивних демократичних змін у суспільстві після 1989 року виник ряд організацій, рухів, товариств зі своїми власними (хоча й досить подібними) програмами і платформами. Незважаючи на позитивні сторони розширення кількості громадських організацій української діаспори у Чехословаччині, діяльність окремих із них викликала занепокоєння пражівських дослідників, які стверджували, що деякі із цих організацій діяли у деструктивному напрямі, наприклад, організація «Русинська оброда», яку вважають шкідливою ідейно-політичною орієнтацією в культурному житті русинів-українців Східної Словаччини [11;95]. У своїй основі ця організація спирається на русинську ідентичність, русинську мову та русинську культуру і сферу своєї діяльності поширює на організаційну сферу, шкільництво, пресу, культуру аматорську та професійну, українські інституції. Професор Торонтського університету П.Р. Магочий вважає, що спочатку ініціативні комітети спробували перетворити (демократизувати) українські організації, але коли цього досягти не вдалося, то заснували свої власні русинські організації та видавництва [8;107]. На думку пражівських дослідників В. Шандора, Ф. Ковача, І. Ваната та деяких інших, недобросовісна пропаганда русинської національності, яка здійснювалась «Русинською обродою» та подібними їй організаціями, переросла на сьогодні у політичну проблему, яка призводить до сепаративних настроїв в середовищі українців Чехії та Словаччини. Подібні думки висловлювали Б. Лановик, М. Траф'як, які вважають, що згадана організація носить деструктивний характер і її діяльність веде, як би цього не приховувало її керівництво, до повної асиміляції українців Словаччини [3;220].

На початку 90-их років спостерігається процес «старіння» українського населення в Чехії. Сучасне громадське життя українців у Чеській Республіці концентрується в основному навколо двох організацій, що функціонують у Празі: Об'єднання українців у Чеській Республіці (ОУЧР) (голова — Ярослав Бабюк) та Української ініціативи в Чеській Республіці (УІЧР) (голова — Лідія Райчинець). ОУЧР має також регіональну організацію в місті Острава, натомість, УІЧР видає єдиний у Чехії україномовний часопис — журнал «Пороги». Також, у Чехословаччині діють Українське лікарське товариство в Чеській Республіці, Жіноча громада, Союз ветеранів-антифашистів.

У січні 1990 року відбувся позачерговий з'їзд КСУТ, завданням якого було проаналізувати діяльність організації, сформува-

новий зміст і напрям подальшої роботи. У програму з'їзду було також включено реформу апарату Союзу. В результаті організація набула нової назви – «Союз русинів-українців Чехословаччини». З'їзд прийняв тимчасовий Статут, схвалив Меморандум українців-русинів ЧСФР Федеральним зборам ЧСФР, Словацькій народній раді й Уряду, в якому викладена програма діяльності Союзу в нових умовах [6;204].

Значна роль у поширенні в чеському суспільстві інформації про Україну належить Чеській асоціації українців (ЧАУ), заснованій 1991 р. в Празі, яку очолив відомий славіст, професор Карлового університету Вацлав Жидлівський. Дана асоціація, що нараховує нині кілька десятків членів, об'єднує вчених, педагогів, перекладачів та публіцистів для поширення в Чехії знань про Україну і її культуру.

Отже, аналізуючи громадсько-політичну діяльність українців Чехословаччини вцілому можна зробити наступні висновки. Уряд Чехословаччини сприяв розвитку національно-культурного та громадського життя українців на територіях проживання. Найкращими ці умови виявилися для українців Східної Словаччини, де певний період діяли громадські організації.

Українська Народна Рада Пряшівщини визнавала себе найвищою і єдиною всенародною представницею українського населення Чехословаччини. Спроби УНРП були спрямовані не лише для створення культурної автономії українсько-руського населення на території Пряшівщини, але також на те, щоб були репрезентатором політичних прав українського населення Чехословаччини. Важливою ланкою у розвитку громадської діяльності була Культурна Спілка Українських Трудящих, яка займалася громадською та культурною діяльністю.

Загалом громадська діяльність мала позитивні наслідки для розвитку життя українців. Створення та рівень цих установ свідчить про високий рівень національної свідомості та культури українського населення Чехословаччини.

Джерела та література

1. 15 років на службі народу. – Пряшів, 1966.
2. Бача Ю., Ковач А., Штець М. Чому, Коли і Як? Запитання і відповіді з історії і культури русинів-українців Чехословаччини. – Пряшів; Київ, 1992.
3. Внесок української еміграції у розвиток національної та світової культури: Навч. посібник / Б.Д. Лановик, М.В. Траф'як та ін. За ред. проф. Б.Д. Лановика. – Тернопіль, 2000.

-
4. Гайдош М., Конечни С. До питання про політико-правове становище русинів-українців у Словаччині (1944—1948 рр.) // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – Вип. 5. – К., 1995. – С. 97-106
  5. Дмитрук В.І. Реакція українського суспільства на події 1968 р. в Чехословаччині: громадська думка, форми протесту, позиція владних структур: Автореф. дис. ... кандидата істор. наук / Харківський національний у-тет ім. В.Н. Каразіна. – Х., 2002.
  6. Зарубіжні українці. Довідник. – К., 1991.
  7. Краєзнавчий словник русинів-українців Пряшівщини / Союз русинів-українців Словацької Республіки, о. Павло Алеш та ін. – Пряшів, 1999.
  8. Магочий П.Р. Русинське питання // Політична думка. – 1995. № 2-3 (6). – С. 105-115.
  9. Марунчак М. Українці в Румунії, Чехо-Словаччині, Польщі, Югославії. – Вінніпег, 1969.
  10. Трошинський В.П., Шевченко А.А. Українці в світі. – К., 1999.
  11. Шандор В. Русини-українці і словаки // Пам'ятки України. – 1992. – № 1. – С. 85-99.
  12. Fedir Lazoryk – urnalista / Мбгіа Follichovб. In: Naukovi zapysky. – Рельов, 1985. – S. 65-76.